

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

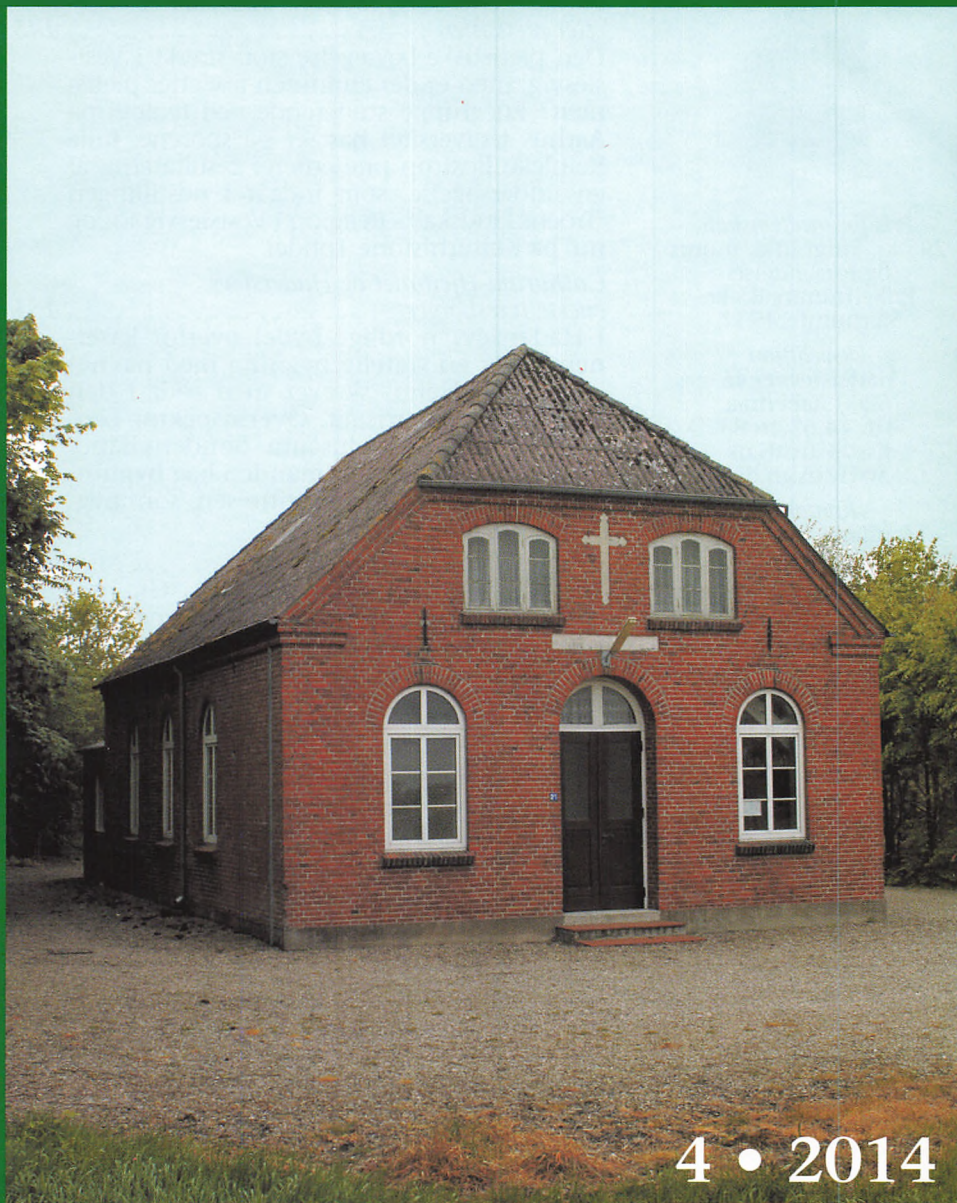
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

4 • 2014

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition

Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid

Mandag-torsdag 9-14

Redaktion

Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout

Ove Kirketerp
Tekst & Design
Haderslev

Tryk

Mohrdeick Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Hans Adolph Brorson - Randerup præstegård og Vestslesvig 135

Det er i år 250-året for salmedigteren og biskop i Ribe Hans Adolph Brorsons død. I den anledning tegner Inger Lauridsen et portræt af Brorson og hans tid i Randerup, hvor han var født og havde sit første præstekald.

250-året efter H.A. Brorsons død - arven efter pietismen 145

Den pietistiske bevægelse stod stærkt i Vestslesvig, men er der endnu en arv efter pietismen? En gruppe studerende ved teologi på Aarhus Universitet har set på sporene. Julie Keinicke Bostrup præsenterer resultaterne af en undersøgelse, som indgår i udstillingen 'Troens landskab - Religion i Vestslesvig før og nu' på Kulturhistorie Tønder.

Catharina-Hjemmet og Haderslevs eneste æresborger 151

I Haderslevs nordlige bydel overfor kaseren ligger en statelig bygning med navnet 'Catharina Heim' skrevet med rødt i den markante midterrisalit. Overinspektør Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland, fortæller historien om manden bag bygningen og legatet, der drev stiftelsen, som bygningen rummede.

Grænselandskronik 156

H.E. Sørensen når vidt omkring i Grænselandskronikken, der foruden sæler og markeringen af 1864 også tager turen til Saarland for at se på sprogforholdene her.

Bognyt 166

Det sker - i Museum Sønderjylland 168

Bagsiden om forsiden 172

Missionshuset var et vigtigt element og sted i missionsbevægelsen, og en markering af missionens tilstedeværelse på egnen. Overinspektør Elsemarie Dam-Jensen, Museum Sønderjylland, har set nærmere på gudshusene i Vestslesvig.

Forsidebilledet: Nørre Løgum Forsamlingshus, opført 1911. Historien om det er karakteristisk for de sønderjyske missionshuse. Det blev bygget på initiativ af lokale folk i Nr. Løgum Sogn og byggeriet foregik i samarbejde med bygmester Homilius i Løgumkloster. Mange missionshuse er i dag nedlagt og bruges til andre formål, men dette bruges stadig af Indre Mission. Foto: Elsemarie Dam-Jensen

Hans Adolph Brorson - Randerup præstegård og Vestslesvig

Af Inger Lauridsen

Forhenværende overinspektør Inger Lauridsen tegner et portræt af Hans Adolph Brorson (1694-1764) og hans tid i Randerup, hvor han var født og havde sit første kald.

KUNSTHISTORIKEREN Hans Edvard Nørregaard-Nielsen skrev for nogle år siden om Hans Adolph Brorsons liv: "I modsætning til så mange andre kendte mennesker gennem tiden lader Brorson sig ikke indkredse gennem en samling kridtpiber og en slåbrok".¹⁾

Nørregaard-Nielsens udsagn ligger helt i tråd med en udtalelse, som D. Pontoppidan i sin indledning til nogle aktstykker om Hans Adolph Brorsons liv og virke i 1849 formulerede næsten som et suk med ordene: "Traditionen her i Ribe og Omegn er saa forunderlig død om Brorson".²⁾ Sådan opleves det fortsat, når man som jeg vil forsøge at skrive lidt om vor store salmedigter Hans Adolph Brorsons barndom i Randerup præstegård og hans virke som præst samme sted 1722-1729.

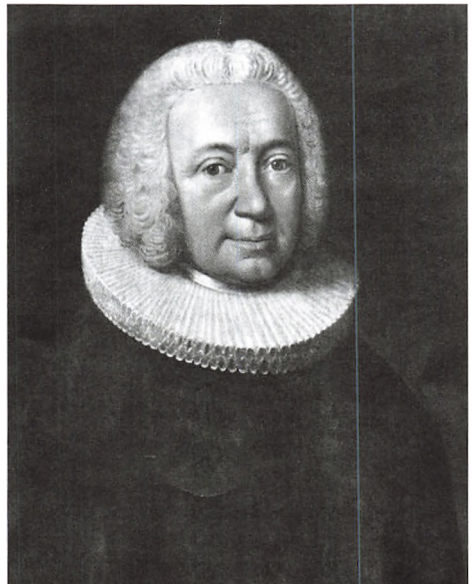
Randerup præstegård

Randerup præstegård lå, da Brorson blev født, lige øst for Randerup kirkegårds østlige dige på et sted, der i dag kun kan opfattes som et af de mest Brorsonske steder i Vestslesvig. Her ser man fra stedet mod syd og øst ind over engene mod Apterp og Harres.

Hans Adolph Brorson (1694-1764).

På denne side af kirken skæmmes blikket ikke af den nye kvægfabrik, der vest for kirken næsten er kravlet inden for kirkefredningens 300 meters bælte.

Hans Adolph Brorsons barndom i Randerup præstegård ved vi ikke så meget om, både fordi Brorson ikke har skrevet egentlige erindringer, og fordi præstegården ikke længere findes. Her, hvor han selv voksede op, havde hans far og farfar før ham været præster, og her fik han sit første præstekald som nyuddannet teolog. Randerup præstegård brændte første gang den 27. december 1791, knap 30 år efter at Brorson var død i Ribe. Den blev genopbygget på samme sted, men brændte anden gang den 5. august 1829. På dette tidspunkt

flyttede man ved genopførelsen præstegården nogle meter mod øst. Menigheden ønskede allerede da at flytte præstegården, vel fordi man oplevede, at stedet var hjemsøgt af uheld. Ribe Stift strittede imod og fik sin vilje. Efter præstegården i Randerup nedbrændte for tredje gang den 21. august 1843, fik menigheden dog lov til at flytte præstegården til landsbyen Randerups sydlige del, tæt ved vejen til Harres. Her residerede sognepræsterne i Randerup indtil 1921, hvor Randerup præstekald blev lagt sammen med præstekaldet i Mjolden Sogn, og den fælles præst herefter boede i Mjolden præstegård. I 1980 blev Randerup præstekald slået sammen med Ballum, Hjerpsted og Skast, og den fælles præst bor nu i Ballum præstegård.

Hvordan så præstegården ud?

Af gode grunde ved vi ikke nøjagtigt, hvordan præstegården i Randerup så ud, eftersom den aldrig er blevet gengivet på stik eller tegning, mens den eksisterede. Vi ved, at gården var en helgård, og at den som sådan havde et jordtilliggende på mellem 160 og 200 demat (ca. 80-100 ha), liggende spredt omkring gården, nok især som engjord. Præstegårdens hovedbygning havde længderetningen øst-vest (altså solret), og den må have ligget sydligt på grunden for at kunne udnytte dagslyset i stuerne optimalt. Mod vest har stalden formodentlig ligget, og denne længe har indtil branden i 1829 udgjort en stor del af kirkegårdens østlige afgrænsning. I papirerne fra et kirkesyn i 1832 hedder det: "Kirkegårdens indhegning er færdig, undtagen hvor den forhen-

Det bevarede havedige ved Randerup gamle præstegårds sydlige dige, hvorfra man ser mod sydøst ud over markerne, fotograferet i april 2014.

Skitse af den lokale kunstner, Carl Tønder, som viser, hvorledes han forestillede sig, at Randerup præstegård så ud. Skitsen er publiceret i en artikel af sognepræst H.J. Helms om Randerup præstegård i Ribe Stift Årbog 1936.

værende præstegård stod til med murene, men da den nye bygning er opsat længere til øster, mangler kirkegårdens indhegning på dette sted". Mod nord må laden have ligget, og man er kommet ind på gårdspladsen fra nord gennem en port (denne nævnes i skifteprotokollen efter Brorsons fars død i 1704) med gennemkørsel gennem laden, så præstegården har været et traditionelt firefløjet anlæg. Hvis østlængen derimod har været kortere end vestlængen, har der ligeledes været et bredt stykke til en indkørsel i gårdens sydøstlige hjørne.

Vi ved alligevel en lille smule mere, idet skiftet ved Hans Adolph Brorsons fars død i 1704 blev opført i Lø Herreds provstebrokol med en angivelse af, hvilke dele præstegården på dette tidspunkt bestod af. Her blev det oplyst, at præstegården bestod af fire fag dørn's (dagligstue) og fire fag køkken, seks fag tørvehus, 13 fag udhus med stald og lo, 13 fag lade med port og 3,5 fag bryg- og bagehus. Stuehuset menes desuden at have indeholdt en piesel (sal). Alle bygninger har ganske givet været bygget af hårdt brænd-

te, mørkerøde teglsten, tagene har været af strå, og de har i gavlene været trukket ned i halvvalm. Sådant må gården have set ud, fordi sådan så alle gårde i området ud dengang. Husets tag har uden tvivl været båret af stolper, der stod inden for ydermurene som en såkaldt højremkonstruktion. Derved kunne ydermurene skylle bort under en stormflod, uden at huset faldt sammen. Folk og fæ kunne søge tilflugt på loftet, hvor årets afgrøde var anbragt. De fleste huse i eller ved den vestslesvigske marsk havde i 1600- og 1700-tallet en sådan konstruktion, og man kan endnu være heldig at se spor efter den i egnens ældste huse og gårde.

Præstegårdens besætning bestod, ifølge skiftet fra 1704, af syv heste, ti køer, 27 ungkreaturer, ti får og en vædder, tre svin og otte spæde grise. Vi skal senere høre, at Brorsons far led af voldsomme pengeproblemer. Det kan undre, når man hører, hvor stor Randerup præstegårds jordtilliggende og besætning var, men det var ikke givet, at præster var dygtige landmænd. Desuden forventede man

dengang, at præsten kunne beværte gæster og holde stort hus. Det sidste synes at stemme overens med, at folketællingen i Randerup præstegård ved folketællingen i 1802 var på to voksne karle og to tjenestepiger.

Randerup præstegårds placering i landskabet

Randerup kirke ligger også i dag ret udsat på en lille pold (naturlig forhøjning), omgivet af Brede ådals engstrækninger mod nord og øst og mod nordvest og vest af Ballum Enge og Vadehavet. Præstegården lige øst for kirken har derfor ligget tilsvarende udsat. I Hans Adolph Brorsons barndom kunne flere af de gamle i sognet huske den ødelæggende stormflod i 1634, hvor 23 mennesker af en befolkning på under 200 i Randerup Sogn omkom. Degnens bolig skyllede bort, og vandet nåede til loftsbjælkerne i præstegården. Fra 1649 til 1685 havde Brorsons farfar, Broder Pedersen, været præst i Randerup Sogn. Han må uden tvivl have fortalt om stormflodens ødelæggelser til sine børn, her iblandt Brorsons far, Broder Brodersen, der efterfulgte sin far som præst i sognet i 1685. Brorson har sikkert også hørt sin far fortælle om den store stormflod i 1634. Mens Brorson opholdt sig som huslærer i Løgumkloster, var der i 1717 en større stormflod, der i hvert fald ødelagde kysten ved Dagebüll, og mellem juleaften 1717 og nytårsaften 1720 var der på den vestslesvigske kyst seks større og mindre stormfloder. Den alvorligste af disse for Randerup var den i 1720, hvor Brorsons stedfar, Ole Jonassen Holbek, med hustru og barn måtte redde sig over i kirken fra præstegården, fordi vandet

trængte ind og dækkede gulvene i præstegården. Denne kolde nytårsoplevelelse forårsagede en svaghedstilstand hos præsten, som han i august den efterfølgende sommer døde af. I Wibergs almindelige danske præstehistorie står denne tildragelse beskrevet således: "Fik sin Helsot ved at maatte flygte af Præstegaarden om Winteren formedelst Vandflod".³⁾

Hans Adolph Brorsons barndom

Vi ved ikke meget om, hvordan Hans Adolphs (opkaldt efter ejeren af Trøjborg) og hans to brødre, Nicolais (opkaldt efter morfaderen) og Broders (opkaldt efter farfaderen) barndom i præstegården forløb. Alt tyder dog på, at det var meget magtpåliggende for forældrene, at deres tre drenge fik en god skolegang. Der blev derfor investeret i at holde en huslærer til at undervise dem. Livet for dem i øvrigt har sikkert været delt mellem pligter omkring det daglige landbrugsarbejde, andagter, kirkegang og måske også lidt tid til leg.

Da brødrene var henholdsvis 14, 12 og knap 10 år, døde deres far, kun 41 år gammel. Det fortælles, at han på sit dødsleje kaldte sønnerne til sig og citerede et vers af en af Kingos salmer for dem:

"For mine Børn og Sæd
om jeg vild' sørge
om jeg hver Time græd
og vilde spørge:
Hvor skal de deres Brød og Lykke
tage?
Gud lever jo endnu:
han kommer dem i Hu:
de skal ej klage".⁴⁾

Laurids J. Koch skriver i forbindelse med gengivelsen af dette vers i sin

biografi om Brorson fra 1931, at "der er Grund til at tro, at den lille Hans Adolph, dengang den døende Fader sagde dette Vers, fik et uudsletteligt Indtryk af, hvad en Salme kan være for et Menneske".⁵¹

Det viste sig, da der skulle skiftes med de tre sønner, at Brorsons far ved sin død efterlod den lille familie i et økonomisk morads. Broder Brodersen efterlod sig gæld overalt. Han havde i 1687 overtaget arven efter sin mor ved dennes død, men han havde aldrig fået skiftet med sine søskende. Han skyldte sine søskende endnu mere af sin fædrearv efter faderens død tilbage i 1685, og han havde ikke betalt renter til sin ældste bror i 18 år. Desuden havde han skabt sig klatgæld til mange forskellige, og der indkom fordringer fra mange forskellige steder, både fra Ribe, Tønder, Løgumkloster, Brede, Mjolden, Emmerlev, Skast og så langt borte som Husum.

Men allerværst var det, at han havde 'lånt' 30 Mark, som biskoppen i Ribe året forinden havde skænket til hjælp til Randerup Kirke. Det kan undre meget, at en sognepræst, der havde en ret stor landbrugsejendom, et stort husdyrhold og formodentlig flere tjenestefolk, havde en så elendig økonomi. Den stakkels Broder Brodersen synes overhovedet ikke at

Puggaardsgade i Ribe, som Brorson ofte må have færdedes ad i sine år som latinskoleelev i Ribe fra 1709 til 1712, selvom latinskolen dengang lå lige vest for domkirken. Han passerede dengang Tårnborg, lidet anende, at den statelige ejendom en dag skulle blive hans hjem.

have haft forstand på økonomi, og han var formodentlig en mester i at klatte både egne og andres penge bort uden at ville det. Broder Brodersens samlede gæld blev ved skiftesagen opgjort til 1.301 Mark, og hans enke måtte ansøge om at få en ordning med sin afdøde ægtefælles mange kreditorer. Det resulterede i, at mange af kreditorerne af medlidenhed med enken og hendes tre sønner eftergav boet tre fjerdedele af gælden. Man har ment, at Hans Adolph Brorsons store nøjsomhed i sin levevis gennem hele livet skyldtes det økonomiske uføre, han som dreng må have erfaret ved sin fars død.

Imidlertid måtte Brorsons mor finde ud af, hvorledes hun som enke kunne overleve med sine tre drenge. Hun valgte, som det var meget almindeligt på dette tidspunkt, at gifte sig med sin mands efterfølger i embe-

Foto: Inger Lauridsen 2014.

det. Efterfølgeren var de tre sønners seneste huslærer, Ole Jonassen Holbek. Dette ægteskabs indgåelse beskriver Brorson selv i sit såkaldte Vita, som han skulle skrive i forbindelse med sin udnævnelse til biskop over Ribe Stift i 1741. "Da hun for sine fattige faderløses Skyld begav sig i andet Egteskab, har deres (sønnernes) kiære Stiffader Hr. Oluf Holbek, Sognepræst til bemeldte Randrup Menighed troeligen informeret Ham selv (Hans Adolph Brorson), indtil hand tillige med sine Kiære Brødre År 1709 blev sat i Riber Cathedral Skole".⁶⁾

Det fremgår af citatet, at Ole (Oluf) Holbek selv underviste sine stedsønner, indtil de var parate til at begynde på katedralskolen i Ribe. Betænkende Broder Brodersens elendige økonomi kan det undre, at han ikke selv havde undervist sine sønner,

men hyret huslærere til dem. Med Randerup Sogns lille befolkningstal på under 200 sjæle burde der have været tid til overs til dette arbejde.

Hans Adolph Brorsons ungdomsår borte fra Randerup

Da Brorson som 15-årig i 1709 var blevet optaget på Ribe Katedralskole sammen med sine to ældre brødre, var hans barndom i præstegården i Randerup reelt forbi. Det er uvist, hvor ofte han besøgte sin mor, sin stedfar og den lille halvsøster, Cathrine Steenbek Holbek, som kun var tre år, da han flyttede hjemmefra. Brorson og hans brødre kan måske have været hjemme ved juletid og sikkert om sommeren, så længe de gik i latinskolen i Ribe, men oftere har det nok ikke været. Vi aner ikke, hvor brødrene boede i Ribe, eller hvordan

Randerup kirke der ligger ensomt på sin lille pold en lille km nordøst for landsbyen Randerup.

Foto: Inger Lauridsen 2014.

de i det hele taget havde det i domkirkebyen. Brorson nævner kun om sine latinskoleår i Ribe i sit Vita, at hans rektor var "den berømmelige" Henric Bhie, og at han i 1712 dimitterede fra skolen sammen med sin mellemste storebror. Går man til Ribe Bys historie, får man imidlertid en fornemmelse af, at Ribe Katedralskole i begyndelsen af 1700-tallet var i en sørgelig forfatning. Forfatterne hævder, at skolen ved rektor Bhies død i 1712 var en sand skændsel. Arbejdet blev drevet med "største Lunkenhed, Disciplene var opsætsige og tøjlesløse, Læseværelserne var dækket med Støv og Smuds, og der var i alle Klasser tilsammen kun 14 Disciple".⁷⁾ Dette omtales forståeligt nok ikke af Brorson, da han næsten 30 år senere skulle skrive sin korte selvbiografi i forbindelse med, at han skulle indsættes som biskop i sin latinskoleby.

Broder og Hans Adolph Brorson rejste til København for at studere teologi, ligesom deres ældre bror, Nicolai havde gjort det to år før. Det var ikke almindeligt, at universitetsstuderende fra danske udkantsområder var hjemme på ferier, mens de studerede. Dertil var rejser for alvorlige og bekostelige foretagender. Derfor blev brødrene Brorson i København i deres studietid. Ganske vist blev Nicolai i 1711 eller 1712 kaldt hjem af sin angste mor og stedfar, fordi pesten rasede i hovedstaden. Nicolai må have oplevet den ufrivillige afbrydelse af sit studium som en væsentlig begivenhed i sit liv, idet en håndskreven skildring af Nicolai Brorsons liv, sikkert forfattet af ham selv, medtog den tvungne rejse til Sønderjylland. Han skrev heri: "Som Pesten begyndte at tage Overhaand, rejste han (skildrin-

gen er holdt i 3. person) efter sine Forældres Ordre hjem og maatte gaa forbi Pestvognen udaf Byen".⁸⁾ Nicolai vendte tilbage til København i 1712 og tog teologisk embedseksamen året efter.

I begyndelsen fulgte de to yngre brødre ad i deres studier, de tog begge filosofikum i maj 1713, og allerede i 1714 kunne Broder tage sin teologiske embedseksamen. Imidlertid tog studierne længere tid for Hans Adolph. Han fortabte sig i filosofiske og andre studier, måske dagdrømte han og fik ikke lavet noget, måske var han deprimeret. Man har gisnet om årsagerne til dette smøleri. Han var i 1715 endog så heldig at blive alumne på Borchs Kollegium i den friplads, som var forbeholdt en student fra Ribe Katedralskole. Imidlertid blev det året efter af professor Caspar Bartholin, der var tilsynsperson for kollegiet, opdaget, at Hans Adolph Brorson havde givet sin fætter, Christopher Petersen fra Ballum, 23 Rdl. for at skaffe ham ind på Borchs Kollegium. Hans Adolph må have tænkt, at hans fætter Christian, der havde boet på kollegiet før Hans Adolph overhovedet blev student, kunne gøre sin indflydelse gældende. Hans Adolph Brorson blev ikke straffet for denne forseelse. Man formenter vel, at han var blevet narret af fætteren til at betale for at komme ind, men Christopher Petersen blev stemplet som en løgner og bedrager. Han fik sin plads på kollegiet inddraget. Sagen klædte imidlertid heller ikke Hans Adolph, der enten må have været meget naiv og i hvert fald uden tilstrækkelig ryggrad til at afstå fra at anvende bestikkelse for at opnå noget.

Om bestikkelsessagen gav udslaget

til, at Brorson afbrød sine studier, eller det var sygdom hele vinteren 1715-16, som han skrev i sit Vita, er uklart. Under alle omstændigheder forlod Brorson i juni måned 1716 både Borchs Kollegium og København for at rejse hjem til Sønderjylland. Her opholdt han sig først hos sin ældste bror, Nicolai Brorson, der i mellemtiden (januar 1716) var blevet præst i Bedsted Sogn, ca. otte km øst for Løgumkloster. Efter en tid hos ham, tog han ophold hjemme i Randerup præstegård, hvor han forsøgte at komme til hæfterne. Han gik sin svagelige stedfar til hånde og fungerede vel som en slags kapellan for ham. Samtidig havde han noget undervisning, eller som han formulerede sig i sit Vita "informerede i boglige Konster".

Det er troligt, at han faktisk ved at være rigtig hjemme for første gang i syv år virkelig fik det mentalt bedre. I hvert fald tyder meget på, at hans ophold i Randerup var en lise for hans følsomme gemyt. Han kunne følge sin barndoms natur skifte fra sensommer, over efterår til vinter, følge lyset over engene og over marsken i vest. Samtidig var hans pietistiske trosopfattelse blevet vakt, blandt andet gennem samtaler med sin ældre bror og ved de kristelige sammenkomster, som denne var begyndt at afholde for sin menighed i Bedsted.

Brorsons tid i Løgumkloster og hans teologiske embedseksamen

I 1717 fik Brorson stilling som huslærer hos sin morbror, Nicolai Clausen, der var blevet udnævnt til amtsforvalter i Løgumkloster. Her skulle han undervise sin yngre kusine og

fætter. Årene i Løgumkloster blev meget betydningsfulde for Brorson, ikke mindst fordi han her mødte sit livs store kærlighed, kusinen Cathrine Steenbek Clausen, der bare var tolv år, da han begyndte at undervise hende, men som han forelskede sig stormende i. Nærværet af den ganske unge pige, som han så og talte med hver dag, men også Brorsons hyppige besøg hos broderen Nicolai i Bedsted, der havde udviklet sin præstegård til en form for pietismecenter, hvor unge studenter kom og opholdt sig, må have virket både helbredende og meget livgivende på Brorson. Han blev i sin stilling som huslærer i næsten fire år, indtil begge børnene i forsommeren 1721 havde afsluttet deres skolegang. I juni samme sommer, døde Nicolai Brorsons unge hustru, Christine, i Bedsted. Hendes død, formodentlig i barselsseng, gjorde et meget stort indtryk på de tre Brorson-brødre, og de skrev hver et sørgedigt til hendes ære. Brorsons sørgedigt er af eftertiden blevet betegnet som hans første digteriske værk.

Men der var mere i vente dette år. I august 1721 døde Brorson-brødrenes stedfar i Randerup, Ole Jonassen Holbek, af den svækkelse, han havde fået ved sin kolde og våde vandretur fra præstegården til kirken den foregående nytårsnat. Samtidig fik Brorson tilbud om et embede som rektor i Holstebro, men herremanden på Trøjborg, der havde kaldsretten til Randerup Sogn, bad ham i stedet om at efterfølge sin stedfar som præst i Randerup, en stilling han meget gerne vil have. Imidlertid manglede han den teologiske embedseksamen. Han måtte derfor haste til København, hvor han på blot en måned gjorde sig

færdig og bestod sin embedseksamen med 'laudabilis'. På akkurat samme tid blev hans mellemste bror, Broder, kaldet til sognepræst i Mjolden Sogn, der er nabosognet mod nord i forhold til Randerup, og de to brødre blev lige efter påsken i 1722 sammen ordineret i Ribe Domkirke. To uger senere blev han indsat i Randerup kirke af sin farbror, Peder Brodersen, der endnu var provst i Ballum. På indsættelsesdagen prædikede Hans Adolph Brorson over dagens tekst, Johannes evangelium, kapitel 16, vers 16-22.

Hans Adolph Brorsons tid som præst i Randerup 1722-1729

Den 26. november 1722 kunne Brorson indgå ægteskab med sin kusine, Cathrine Steenbek Clausen, der nu var blevet 16 år og giftefærdig. Parret havde som søskendebørn i september 1722 fået dispensation til ægteskabet, og så var alle hindringer ryddet af vejen. Alt tyder på, at Brorson oplevede sin hjemkomst til Randerup som sognets præst med stor glæde og trykthed. Da han nogle måneder senere kunne hjemføre sin udkårne til præstegården, må han have følt, at hans lykke for alvor var gjort. Det unge par var glad for hinanden, de var glade for sognets beboere, og søgnebørnene var glade for deres præstefolk. Man har hævdet, at de otte år, Brorson var præst i sit fødesogn, var hans livs lykkeligste. Dog var der fra

deres ægteskabs første år megen sorg i det lille hjem, idet de, måske fordi de var så nært beslægtede, fik en del børn, der ikke var levedygtige. Tre var dødfødte og fire døde som ganske små. Af de 13 børn, som blev født i deres ægteskab, blev fem sønner og to døtre voksne, men deres ældste søn, Nicolai, blev som 12-årig uhelbredeligt sindssyg og måtte resten af sit liv leve indespærret. I Randerup blev mindst seks af de 13 børn født, men af dem levede kun de tre, hvoraf den ene ikke var rask, rent mentalt.

Alligevel synes der at have været et åndeligt overskud i familien. Brorsons pietistiske vækkelse og inderlige gudsforhold hjalp ham over mange sorger, og han yndede at samles med sin hustru og præstegårdens ansatte om aftenen og synge salmer, hvortil han akkompagnerede med spil på sin guitar. Brorsons eftertid har ikke været i tvivl om, at en af Brorsons al-

Mindesten over H.A. Brorson på Randerup kirkegård, rejst, som teksten siger 'af efterslægten' i 1913.

lermest sungne salmer 'Op al den ting som Gud har gjort' må være skrevet, mens Brorson var præst i Randerup, eller årene i Randerup og egnens natur må have inspireret Brorson til salmen.⁹⁾

Da Brorson i 1729 tog mod en opfordring fra provst Johan Hermann Schrader om at blive tredje og eneste danske præst ved menigheden i Tønder, var det ikke en bedre lønnet stilling, han takkede ja til. Man har ment, at Brorson tog mod opfordringen til at komme til Tønder udelukkende for at imødekomme Johan Hermann Schrader, som Brorson havde stor tillid til, og som også helligede sig en pietistisk forkyndelse. Hans Adolph Brorson brød derfor i 1729 sammen med sin familie op fra Randerup. Efterfølgeren blev hans halvsøster Christines ægtefælle, Jens Jacobsen Hygum, der var præst i Randerup til sin død 1763.

Vi vil forlade Brorson med hans forflyttelse til Tønder, idet formålet udelukkende har været at skildre træk af Brorsons forhold til Randerup præstegård, Randerup Sogn og hans oplevelse af det vestslesvigske landskab i alt dets blidhed og voldsomhed. ■

Noter

- 1) Hans Edvard Nørregaard-Nielsen: 'Hvad skal jeg sige, når jeg ser'. I: Anne Marie Nilesen m.fl. (red.): *Tårnborghmidt i Ribe*. København 2004, side 52.
- 2) D. Pontoppidan: 'Aktstykker af Hans Adolph Brorsons Liv og Virken som Biskop i Ribe fra 1741-64'. I: *Kirkehistoriske Samlinger*, første bind. København 1849-1852, side 145.
- 3) S.V. Wiberg: *En almindelig dansk Præstehistorie*, andet bind I-R. Odense 1870, side 589.
- 4) Thomas Kingos salme: 'Nu rinder solen op af Østerlide', 1674. Verset er ikke medtaget i Den danske Salmebog fra 2003, hvor salmen har nr. 743. Verset er i den originale udgave af salmen vers 10.
- 5) L.J. Koch: *Salmedigteren Brorson*. København 1931, side 17.
- 6) Hans Adolph Brorson: *Samlede Skrifter*, udg. ved L.J. Koch. København 1956. III bind, side 244-245.
- 7) H. Matthiessen, O. Smith og V. Hermansen: *Ribe Bys Historie*. København 1929, side 322.
- 8) Holger Fr. Rørdam: Præsten Nicolaj Brorsons Levned. I: *Kirkehistoriske Samlinger*, tiende række, bind VI. København 1887-89, side 667.
- 9) John Hansen: *Hans Adolf Brorson og hans Brødre*. Odense 1894, side 59-60.

250-året efter H.A. Brorsons død - arven efter pietismen

Af Julie Keinicke Bostrup

Den pietistiske bevægelse stod stærkt i Vestslesvig, men er der endnu en arv efter pietismen? En gruppe studerende ved teologi på Aarhus Universitet har set på sporene. Julie Keinicke Bostrup fortæller her om resultaterne.

HANS ADOLPH BRORSON (1694-1764) var teolog og salmedigter. Han levede det meste af sit liv i Sydvestjylland, hvor han først virkede som præst og senere som biskop. Han betragtes i dag som en af pietismens grundlæggere i dansk kontekst. Det skyldes i høj grad hans salmedigtning, som havde pietistiske træk, så som hjertets omvendelse, personlig tro og inderlighed i troslivet. Brorson satte således pietismen på landkortet i dansk sammenhæng. Grunden til, at pietismen i særlig høj grad har sat sit præg i de sydvestjyske egne, skyldes dels Brorsons virke dels det faktum, at den pietistiske vækkelse havde sin oprindelse i Tyskland, og dermed havde let ved at øve indflydelse i hertugdømmerne. Spørgsmålet er, om der endnu i særlig grad er spor at finde af pietismen i området i dag? Før vi besvarer det spørgsmål, må vi kort dvæle ved pietismens oprindelse, blomstringstid og historiske arvtagere.

Pietismens oprindelse og virke

Pietismen, der i 1700-tallet gjorde op med ortodoksien, lagde vægt på den rene kristne lære. Ortodoksiens tidsalder resulterede i, at kendskabet til

Biblen blandt folket var begrænset, og befolkningens indsigt i den kristne troslære blev indskrænket til udenad lærte katekismusstykker. Pietismens opgør med ortodoksien var tænkt som en vækkelse af dem, der var faldet i søvn i ortodoksiens 'vane-kristendom'. En af pietismens teologiske accenter var fremhævelsen af genfødslen; det handlede om den store forandring, der kunne ses og mærkes, når et menneske 'kom til tro'. Pietismen bliver ofte betegnet som en vækkelsesbevægelse. Begrebet vækkelse bliver generelt brugt om bevægelser, der søger en aktiv genbesindelse på det, de mener, er religionens kerne og oprindelse.

Et århundrede senere skete der ligeledes en vækkelse i samfundet ved dannelsen af foreningen Indre Mission i begyndelsen af 1850'erne og senere med oprettelsen af Luthersk Mission. Foreningerne bar stærkt præg af et pietistisk farvet vækkelsessigte, hvor de ville vække dem, som 'sov i synden' og atter få folket til at dyrke en personlig og inderlig kristen livspraksis. Derved blev nogle af pietismens anliggender i 1700-tallet på ny taget op, herunder også i Sydvestjylland, hvor pietismen tidligere havde stået stærkt. I de missionske miljøer blev der lagt vægt på mødevirksomhed, der som supplement til gudstjenesten skulle styrke og fremme den enkeltes tro, ligesom man ville fremme lægfolks medvirken i forkyndende arbejde.

Missionshuset i Skærbæk opført 1905 med nationalromantiske elementer som pudset facade med murstensdekorationer. Bygningen blev opført på en grund købt af købmand M.C. Schmidt.

Ovenstående danske kirkehistorie danner baggrunden for, hvordan det kirkelige landskab i Sydvestjylland ser ud i dag. Men kan man tale om en fortsat pietistisk arv i Sydvestjylland i dag på baggrund af Brorsons virke og salmer samt de missionske miljøers arbejde?

Det var et af de spørgsmål, jeg ville prøve at besvare sammen med en håndfuld medstuderende fra Aarhus Universitet. Vi fulgte et fag, hvis opgave var at undersøge Brorsons pietistiske arv i Sønderjylland i dag. Selvfølgelig blev til efter henvendelse fra Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder, som i anledning af 250-året for Brorsons død i 2014 vil lave en udstilling, hvor vores undersøgelse skal indgå. Vi brugte en uge på at undersøge og indsamle informationer i området omkring Løgumkloster. Forud for studieugen havde vi valgt tre sogne, vi ville fokusere på. De tre sogne var Løgumkloster, Nørre Løgum og Bedsted Sogn. Vi mente, at

sognene passede rigtig godt til projektet, da de til trods for deres tætte beliggenhed er indbyrdes forskellige. Endvidere er de missionske miljøer stærkt repræsenterede i sognene. Vores data til undersøgelsen har vi fået igennem interviews med forskellige personer, som har berøringsflade med det kirkelige eller missionske arbejde i området, samt ved at deltage i så mange arrangementer, som det var muligt. De citater, som bliver brugt undervejs stammer fra disse interviews.

Da vi ankom til Sønderjylland og begyndte at undersøge de kirkelige arrangementer, stod det hurtigt klart for os, at det kirkelige engagement i området var enestående. Foruden de traditionelle søndagsgudstjenester var der i sognene en lang række andre arrangementer i løbet af en normal uge. Her kan blandt andet nævnes kristendomskursus, børnegudstjeneste, aftensang, samt møder og foredrag i henholdsvis Indre Mission

og Luthersk Mission. Mødevirksomheden i de forskellige sogne gav os hurtigt forhåbninger om, at der måske var noget af arven fra Brorson og pietismen at finde.

Forståelsen af pietismen og dens rolle i dag

At pietismen har spillet en rolle i området, er der ingen tvivl om. Når man taler med nogle af dem, der til dagligt bor eller arbejder i området, så tilkendegiver mange en bevidsthed omkring den pietistiske arv fra Brorson. En af dem, vi talte med, fremhævede for eksempel, at atmosfæren var mere pietistisk. Selvom personen ikke kunne sætte fingeren på, hvad det lige præcis var - om det var en form for speciel fromhed - så var der ingen tvivl om, at pietismen har været indflydelsesrig i området. Ligeledes har pietismen haft indflydelse på de missionske miljøers stærke repræsentation på egnen. Den pietistiske arv har på sin vis gødet jorden for de missionske miljøer. Som en ansat på Teologisk Pædagogisk Center fremhævede, så har 1700-tallets pietisme ligget latent i området, hvilket har påvirket nogle af de vækkelsesbevægelser, vi havde i 1800-tallet, herunder Indre Mission og Luthersk Mission. Det har været medvirkende til, at de missionske bevægelser har fundet en klangbund for deres kristendomssyn på egnen, fordi synet på kristendommen har været præpareret via den brorsonske form for pietisme. Som nævnt oplevede vi en hyppig og engageret mødevirksomhed i løbet af en uge, hvilket peger på, at de missionske miljøer står stærkt. Desuden er den lutherske missionske efterskole (LME) placeret i Løgumkloster, hvil-

ket også skaber en del aktivitet. Der har altså været en pietistisk ånd at finde i området, og den har præget de missionske miljøer, som har været til stede. Men selvom der var en vis enighed om, at der særligt på egnen har været en pietistisk indflydelse, så er man også enige om, at hvis vi skulle finde spor fra den, så er det i sidste øjeblik.

Pietismens indvirkning på troslivet

Pietismens indvirkning på egnen kan ikke kun ses i de ydre ting så som de mange arrangementer, men er også noget, som griber helt ind i det personlige gudsforhold. Flere af dem, vi talte med, var opmærksomme på, hvordan pietismens vægt på en inderlig tro med et personligt gudsforhold har haft betydning for dem. Præsten i Nørre Løgum Sogn, som vi talte med, udtrykte en holdning, vi mødte flere steder:

“Pietismen er for mig at se flere ting. Altså, det kan enten være noget låst noget, hvor man hænger fuldstændigt fast i noget - eller det kan være den del af pietismen, hvor der er lidt inderlighed. Hvor Gud på en særlig måde er velkommen hos os”.

Den sidstnævnte form for pietisme, hvor det personlige gudsforhold er det centrale, ses også hos en efterskolelærer på LME: “Der hvor pietismen begyndte, der vil jeg gerne være som missionsforening, men der hvor pietismen endte, der ønsker jeg ikke at være”. Han bryder sig ikke om den uniformering, de missionske miljøer gjorde pietismen til - at pietismen blev et sæt faste leveregler. Et eksempel på pietismen som en uniformeret og fastlåst religiøsitet er for ham bo-

gen *Fiskerne* af Hans Kirk. Bogen skildrer et missionsk miljø i Vestjylland, hvor pietismen på meget klar vis er manifesteret i klare regler og forbud. Heraf ses det altså, at det personlige trosforhold er vigtigere end en ret og fastlåst lære for de personer, vi interviewede. At pietismen har præget området har også bevirket, at de missionske miljøer har en meget bibelnær og levende tro, som fylder meget i deres tilværelse, og dette forhold til troslivet og Gud styrkes gennem det kristne fællesskab i gudstjenesten og de arrangementer, der bliver holdt i løbet af ugen. De missionske miljøer er på den måde bevidste om pietismen og mener endvidere, at det giver god mening at tale om en pietistisk arv.

Pietismens fremtid

Ud fra vores undersøgelser giver det mening at tale om en pietistisk arv på egnen og i de missionske miljøer - både i menneskers indre trosliv og i det ydre kirkeliv. Vi blev flere gange gjort opmærksom på, at det var sidste udkald for at finde levn fra den pietistiske arv, og at pietismen, som vi kender den i dens nuværende missionske form, er ved at dø ud. Som efterskolelæreren på LME sagde:

“Der har været grobund for, at der blev en del missionshuse (...) der blev bygget rigtig mange missionshuse her ude i området, men der er ikke særlig mange tilbage, de bliver solgt på stribe (...) det er sidste udkald for jer at finde spor af pietismen i området her”.

Det er altså en opfattelse iblandt pietismens nutidige arvtagere, at pietismen er på tilbagetog, og at dette blandt andet kan ses på lukningen af

missionshuse, som er sket i hele området i løbet af de sidste 30 år. Lukningerne vidner endvidere om, at de missionske miljøer i området ligeledes er ved at svinde ind. I det kirkelige arbejde bliver der ellers gjort meget for børn og unge i sognene, og derigennem har de indtil videre formået at holde den pietistiske arv i hævd. Men alligevel er det billede, som tegner sig for fremtiden, ikke et, hvor den pietistiske arv står stærkt i Sydvestjylland, hvilket også gælder muligheden for at opretholde de kirkelige aktiviteter. Den væsentligste årsag hertil er, at tidligere generationer, som før har taget det særlige pietistiske præg fra egnen til sig, ikke i så høj grad findes i området længere. Hvor man før blev på egnen, er der nu i stigende grad tendens til, at de unge flytter væk til de større byer og ikke vender tilbage for at bosætte sig. Af flere af interviewpersonerne blev vi gjort opmærksom på, at det vigtigste redskab til at bibeholde en arv fra pietismen kommer fra de slægter, der har ført arven videre. Sognepræsten i Bedsted Sogn sagde:

“Jamen, den [pietistiske arv] er da nok i sognet hér forholdsvis stærk. Og samtidig handler det om de slægter, som har boet her gennem generationer. Der står den arv forholdsvis stærkt. (...) Jeg ved ikke hvor meget der er tilbage om 25 år”.

Når de yngre generationer, som før har videreført en form for pietistisk arv igennem de missionske miljøer og kirkelige aktiviteter, flytter fra området, forsvinder den. Dermed bliver det sværere at føre de pietistiske træk videre, der har ligget latent. Denne ændring har en afgørende betydning for den pietistiske arv. Denne pro-

blemstilling er en italesat bekymring blandt de personer, der varetager de kirkelige arrangementer i de tre sogne, vi undersøgte. Men hvordan forvalter de unge fraflyttere så den pietistisk-missionske arv, de er vokset op med?

I de fleste tilfælde er børnene flyttet til større byer for eksempel Aarhus, hvor de er aktive i en valgmenighed, som har tilknytning til Indre Mission, nemlig Aarhus Bykirke. Denne valgmenighed huser en almindelig søndag 500-600 kirkegængere, hvor langt de fleste er unge. Valgmenighedens opståen er sket på grund af flere ting. Det er på den ene side en kombination af kulturelle tendenser, der ligger i tiden, og på den anden side teologiske stridsemner samt udenlandsk kirkelig inspiration. I min optik er valgmenigheden et sted, hvor disse unge føler en tilknytning i form og indhold. De unges pietistiske arv forsvinder på den måde ikke, men den bliver suppleret og præget i en karismatisk retning, som valgmenigheden indrammer. Det tros- og bønsliv,

de unge har med hjemmefra, bliver forstærket i den karismatiske form. Det sker dels gennem håndspålæggelse og lovsang, som bliver akkompagneret af et band i stedet for det traditionelle orgel, men også en anden liturgi. De unge oplever i valgmenigheden en personlig og følelsespræget gudstjeneste og et fælleskab, som rækker ud over søndagens gudstjeneste. Desuden føler de unge, at der i valgmenigheden er mere plads til at udtrykke sin personlige religiøsitet end i folkekirken. Der opstår på den måde en ny form for trosliv for de unge, hvor pietismens arv kan forenes med det karismatiske.

Vi har således set, hvordan pietismen har haft en indvirkning i den vestlige del af Sønderjylland. Denne indvirkning kommer til udtryk hos de personer, vi har talt med, som både ser området og sig selv som pietistisk præget. Men også i sognene ses en vis række pietistiske træk, så som et særligt fokus på børn og unge samt mødevirksomhed i det daglige. Alt dette for at skabe et levende trosliv,

Missionshuset eller som der står over indgangen 'Vor Frelsers hus' opført 1900 i rød mur med T-vinduer samt kraftigt markerede indgange, hjørner og lisen lige under tager.

Luthersk Missions Efterskole i Løgumkloster opført i Bedre Byggeskik med halvmet tag, taktfaste vinduer, en kraftig frontispice og et par utilpassede kviste fra en senere tid.

som virker i hverdagen. Der er dog enighed om, at den indflydelse, som arven efter pietismen har haft, er i tilbagegang. Ifølge de personer, vi har talt med, skyldes det til dels, at de yngre generationer, som før har ført arven videre, flytter væk fra området. Men unge, som flytter væk fra området, tager det pietistiske præg med sig, og forener det med karismatiske tendenser. Dermed opstår der et trosliv, som lægger vægt på det følelsesmæssige og det kristne fællesskab, som vækker det åndelige liv i dagligdagen. Den pietisme, jeg har oplevet i sin nuværende form i Sønderjylland, er der risiko for vil forsvinde i løbet af 30 år. Men til gengæld kan det være, at man til den tid oplever en ny form for trosliv i området. ■

Litteratur

- Bach-Nielsen, Carsten: Pietisme mod og med staten. I: *Kirkens historie*. Bind 2, København 2012, side 283-316.
- Larsen, Kurt Ettrup: *En bevægelse i bevægelse*. Fredericia 2011.
- Schjørring, Jens Holger: Folkelig vækkelse i guldalderens Danmark. I: *Kirkens historie*. Bind 2. København 2012, side 447-475.

Catharina-Hjemmet og Haderslevs eneste æresborger

Af Lennart S. Madsen

En af Haderslevs større, markante bygninger ligger på Christiansfeldvej - overfor kasernen og umiddelbart syd for de bygninger, der tidligere husede Haderslev Bys Sygehus. Øverst på bygningens svagt fremspringende midterparti står der med røde bogstaver: Catharina Heim. Bygningen blev opført 1896 for midler skænket af godsejer Clausen fra godset Knoop ved Kiel. Overinspektør Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev, fortæller her historien om manden bag bygningen og legatet.

I 1822 blev Ingward Martin Clausen født i Haderslev. Han var søn af købmand Andreas Clausen, der døde, da Ingward var fire år gammel. Moderen, Catharina Marina Clausen, født Jørgensen i 1788, opdrog derefter alene børneflokket på fem børn. Trods fattige forhold lykkedes det hende at sende sønnerne på latinskolen, men da Ingward ikke var meget for de boglige sysler, men hellere ville arbejde med landbrug eller noget andet praktisk, blev han som 15-årig i 1837 taget ud af skolen og sendt i manufaktur lære i Flensborg. Her blev han efterhånden tildelt stadig mere omfattende opgaver, herunder forskellige forretningsrejser, og fik derigennem smag for at rejse.

I 1842 udbetalte hans mor ham hans arv, og han rejste til Skt. Thomas i Dansk Vestindien. Her kom han ind i en forretning, hvor han igennem årene arbejdede sig op i gra-

derne. Dette indebar, at han kom til at foretage adskillige, også længerevarende forretningsrejser bl.a. til Puerto Rico, San Domingo, Cuba og Venezuela. En forretningsrejse til Mexico blev afgørende for hans fortsatte virke. Han blev optaget af landet, og efter en tur tilbage til moderen i Haderslev i 1850 grundlagde han i 1852 sit eget firma i Monterrey på den mexicanske østkyst ikke langt fra grænsen til Texas. Firmaet gik godt, og i 1854 giftede han sig med en mexicaner, med hvem han fik 14 børn. Firmaet blomstrede, men de politiske forhold i Mexico var på dette tidspunkt meget ustabile, og efter han bl.a. var blevet løskøbt fra fangenskab for 10.000 dollars, besluttede familien sig i 1865 for at sælge forretningen og returnere til Europa. Via ophold i Bremen og Hamborg endte han i 1867 i sin fødeby.

Æresborger

Haderslev var netop blevet en del af det preussiske kongerige, da han ankom med sin familie, en udvikling Clausen sandsynligvis støttede. Hans mor var allerede død i 1857, men familien blev boende i Haderslev i to år, inden han endelig bestemte sig for landbruget, der havde interesseret ham siden drengeårene. Velhavende som han var, købte han godset Knoop i Altenholz nord for Kiel af familien Baudissin, der havde ejet godset i flere generationer. Skønt tæt på Kiel ligger Knoop i Eckernførde Kreds på

Den store bygning set fra Christiansfeldvej kort efter opførelsen.

nordsiden af Ejderkanalen og altså i Slesvig. Godsets hovedbygning, opført af den danske arkitekt Axel Bundsen i 1792-96, betragtes som et af klassicismens hovedværker i Slesvig og Holsten. Her indledte Clausen en karriere som godsejer, der var lige så succesrig, som hans karriere som handelsmand havde været.

I 1881 døde hans første hustru, men han nåede at gifte sig endnu to gange og få yderligere tre børn, inden han døde 17. september 1902 på sit gods. Han blev begravet ved siden af sine to første hustruer på Südfriedhof i Kiel, og godset blev solgt til slægten Hirschfeld, der stadig bor på Knoop.

Men ved sin død var Clausen ikke blot en succesrig godsejer, men også æresborger i sin fødeby. Et enstemmigt byråd i Haderslev havde nemlig den 8. september 1897 udnævnt ham til æresborger i Haderslev for de mange tjenester han havde vist byen. Han er til dato Haderslevs eneste æresbor-

ger. Han blev udnævnt i den tyske tid, men i 1925 vedtog det dansksindede byråd, foranlediget af historikeren Thomas Otto Achelis, at gaden, der fører fra Christiansfeldvej nord om Haderslev Kaserne til Louisevej, blev opkaldt efter Clausen. Grunden til denne taknemmelighed var de legater og stiftelser, Ingward Clausen havde betænkt Haderslev med.

Julegave-legatet

Clausen indstiftede flere legater, hvoraf to skal omtales. I 1890 underskrev han stiftelsesbrevet for Clausens Julegave-legat på 24.000 mark. Renterne af dette beløb skulle årligt uddeles som julegaver til 'beskedne fattige' i Haderslev og Gammel Haderslev kommuner. Gaverne måtte efter bestemmelserne ikke være mindre end 3 mark og ikke højere end 20 mark. Kommunen skulle modtage renterne af kapitalen, men til at fordele pengene fik Clausen nedsat et tilsynsråd be-

stående af tre medlemmer. Det første råd bestod af bryggeriejer S.C. Fuglsang, dennes søn Sophus Fuglsang og skatteinspektør Meyer. Siden blev lægen Peter Meyer og apoteker Ernst August Hansen medlemmer, og helt frem til legatet blev nedlagt i 1989, gik hvervet fra far til søn i disse tre Haderslev-familier. Frem til 1920 modtog mellem 120 og 150 personer/familier årligt julegaver fra legatet. Legaterne bestod af summer på mellem 3 og 15 mark, idet de små beløb efterhånden faldt bort, specielt under Første Verdenskrigs nød. Dette høje antal modtagere ændredes med overgangen til kronemønten i 1920, der gik noget ud over kapitalens størrelse. Herefter blev antallet af modtagere stadigt lavere i takt med inflationen. I 1944 var der således 61 modtagere, i 1968 26 modtagere, og i 1988, da de sidste legater af Clausens julelegat blev udbetalt, modtog 8 personer 98 kr. hver. I 1989 blev legatet nedlagt og sammenlagt med 47 andre kommunalt administrerede legater til den endnu eksisterende Haderslev-Fond.

Catharina-stiftelsen

Clausen stiftede også et legat til opretholdelsen af to senge på Byens Sygehus, men hans største bidrag til forsørgelsen af Haderslevs fattige var dog oprettelsen af Catharina-stiftelsen, opkaldt efter hans moder. Efter rådgivning fra en ven i Haderslev besluttede han i 1896 at donere 100.000 mark til opførelsen af et hjem med 20 lejligheder, der vederlagsfrit skulle stilles til rådighed for ældre værdige ægtepar og gamle, enligt stillede kvinder fortrinsvis af håndværkerstanden. Kort tid efter indstiftede han en kapital på 60.000

mark, hvoraf renterne skulle gå til bygningsvedligeholdelse og gratis brænde, og en kapital på 15.000 mark, hvis renter gik til uforudsete udgifter. I alt 175.000 mark forærede Ingward Clausen på denne måde byen. Til sammenligning investerede Haderslev by i hele perioden 1894-1913 kun 143.000 mark i Byens Sygehus. Byggeriet gik i gang i 1896, og den 10. september året efter blev Catharina-Hjemmet indviet. Indvielsen fandt sted to dage efter Clausens udnævnelse til æresborger.

Bygning og have

Bygningen blev opført nordligst på en stor grund, der strakte sig mellem Christiansfeldvej og Kløften, henholdsvis den nye og den gamle vej nordud af byen. Umiddelbart nord for stiftelsen havde byen i 1894 påbegyndt opførelsen af Haderslev Bys Sygehus, og syd for grunden lå den store trefløjede bygning, der bar navnet 'Skulderbladet' og dannede den nordlige afgrænsning på Gammelting. Selve grunden ejedes af kommunen, der stillede den til rådighed for institutionen.

Den lange bygning i to etager er på flere måder typisk for tidens institutionsbyggeri. De 20 lejligheder ligger symmetrisk placeret på begge sider af et svagt fremspringende midterparti med tre store vinduer. I hver ende af bygningen findes et mindre, ligeledes fremspringende gavlparti. Huset er forsynet med nygotiske blændingsfelter og andre dekorative elementer, der kan genfindes på mange af byens huse fra samme tid, hvorimod den strengt symmetriske opbygning peger frem mod en lidt senere byggestil, der først begyndte at dominere op imod 1910. Til bygningen opførtes

en pedelbolig ud mod Christiansfeldvej og et par små redskabsbygninger på nordsiden af bygningen. Mellem bygningen og Skulderbladet anlagdes en stor fælles have, og desuden var der køkkenhavearealer, hvor beboerne fik hver deres jordlod.

Kirkesalen

Den store midtersektion med de tre store vinduer rummede hjemmets fælles sal, der hovedsageligt var beregnet til andagter og regulære gudstjenester for beboerne. I denne 'kirkesal' hang et meget stort maleri forestillende en familie ved spisebordet i et fattigt bondehjem, hvor husfaderen er ved at bede bordbøn. Billedet er en kopi af et maleri af den kendte tyske maler Max Liebermann (1847-1935). Kopien er udført af den i øvrigt fuldstændigt ukendte H. Schichtel-

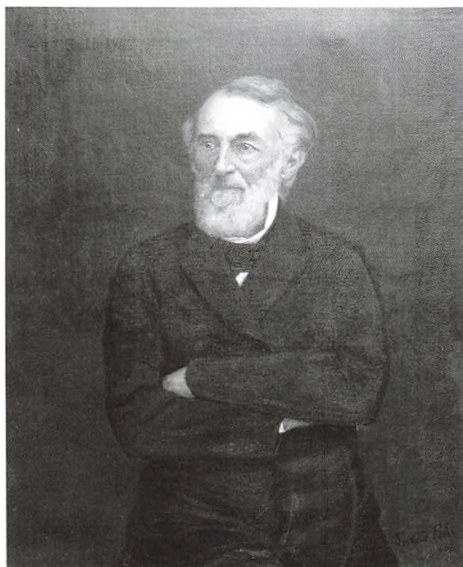
bein. I salen fandtes desuden et harmonium, et skab med vinkande, oblatæske, alterkalk m.m. til uddeling af nadveren, et par messinglysestager, en meget stor lysekrone, samt et par malerier af henholdsvis Ingward Clausen og dennes mor, Catharina Maria Clausen. De to malerier er udført af maleren Conrad Fehr (1854-1933) i 1896, samtidigt med at byggeriet blev påbegyndt. Denne maler, der var født og opvokset i Toftlund, rejste allerede i 1882 til Berlin, hvor han efterhånden skabte sig en karriere som netop portrætmaler og som underviser i sin egen billedkunstskole. Han bevarede livet igennem kontakten til Haderslev, og de to malerier er vel udført på bestilling til ophængning i salen. Man kan måske ligefrem forestille sig, at han står bag navnet H. Schichtelbein? Kirkesalens inventar, der alt

Catharina Heim set fra nordvest med en af værkstedsbygningerne og køkkenhaver. Postkort ca. 1920.

Haderslev

Catharinaheim

Godsejer Ingward Martin Clausen, malet af Conrad Fehr 1896.

sammen er anskaffet til kirkesalen i forbindelse med Catharina Heims åbning 1897, blev i 2013 i sin helhed overdraget til Museum Sønderjylland i Haderslev. En gennemgang af de i salen opbevarede salmebøger og bibler viser tydeligt, at de alle må være anskaffede i forbindelse med åbningen af hjemmet. På nær en enkelt salmebog fra 1908, stammer de alle fra årtierne op mod 1897 - og der findes både dansksprogede og tysksprogede salmebøger og bibler. Alle, uanset sprog, skulle kunne deltage i gudstjenesten på Catharina Heim!

Hjemmet fungerede frem til 1988. Dette år blev bygning og have fredet på forslag af Selskabet til Bevarelse af Gamle Bygninger i Haderslev (nu: By & Land Haderslev) og samme år solgte Haderslev Kommune bygningen til Haderslev Boligselskab, der restaurerede den, og indrettede den med moderne lejligheder. Bl.a. blev tagetagen

Ingward Clausens mor, Catharina Maria Clausen, der lagde navn til stiftelsen. Hun er malet af Conrad Fehr 1896, flere år efter hendes død.

inddraget. Overskuddet fra salget lod kommunen sætte i Catharinahjemmets Fond, der yder boligstøtte til trængende beboere i en tre tidligere legatstiftelser i Haderslev, herunder naturligvis Catharina Heim.

I alle årene efter 1988 har kirkesalen stået med sit inventar, stort set urørt siden salen blev åbnet i 1897, men i 2013 måtte den ryddes for at gøre plads for andre aktiviteter. Et inakt øjebliksbillede af den kirkelige dagligdag indenfor forsorgen omkring 1900 er derfor kommet på museum. ■

Litteratur

Hansen, Ilse: Hilfe für die Bedürftigen der Stadt Hadersleben und Alt Hadersleben. Das Clausen-Legat 1890-1988. I: *Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig*, 1992.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H.E. Sørensen

Fra sæler og sæljagt i Vadehavet til markeringen af 1864 i øst og sprogforhold i Saarland. Grænselandskronikken når vidt omkring. Synspunkter i Grænselandskronikken er udtryk for forfatterens holdning og udtrykker ikke nødvendigvis Historisk Samfunds holdninger.

Sæler og sæljagt

DEN SPÆTTEDE SÆL blev totalfredet i Vadehavet i 1976. På det tidspunkt var bestanden på et lavpunkt, og man frygtede, at den ville forsvinde eller blive meget sjælden. Det er gået omvendt. Antallet er steget stærkt i de senere år, så bestanden i dag er på knap 40.000, heraf 5.500 i den danske del af Vadehavet. I hele verden regner man med omkring 5 mio. spættede sæler, så dyret er på ingen måde truet af udryddelse.

En sæl æder ca. tre kilo fisk om dagen. I Vadehavet bliver det til 43.800 tons om året, altså i danske farvande alene omkring 6.000 tons. Det går i særlig grad ud over bl.a. bestanden af laks fra Varde Å. Da sælerne ved de danske kyster gerne tager deres føde fra net og ruser, er der tale om et betragteligt indhug i fiskernes udbytte, så meget mere som sælerne sjældent æder hele den fisk, de er i gang med, men tager lidt her og der. Tabet for fiskerne er derfor langt større, end statistikken viser.

Det har fået fiskeri- og jagtforeninger til at søge om tilladelse til en kontrolleret jagt på sælerne for at regulere bestanden, men det blev afvist af

daværende miljøminister Ida Auken (SF) med ordene: "Både gråsæl og spættet sæl er internationalt beskyttet, og jeg kan ikke bare give tilladelse til at jage dem" (JV, 6/1). Næstformanden i Folketingets miljøudvalg, Anni Matthiesen (V), mente dog godt, man kunne omgå denne forpligtelse, og skovfoged Lykke Sørensen, Blåvands Huk, oplyste, at fredningsoverenskomsten kan opsiges med et års varsel. Anni Matthiesen ønskede derfor sagen grundigt undersøgt, "for vi skal passe på de dyr, der er truede. Er det vardelaksen eller sælen?" (JV, 9/1).

Emnet kom ikke til at spille nogen større rolle på den internationale Vadehavskonference i Tønder i begyndelsen af februar, måske fordi Ida Auken i mellemtiden var blevet afløst af Kirsten Brosbøl (S) som miljøminister i forbindelse med SF's udtræden af regeringen. Brosbøl valgte ikke at deltage, da hun mente, at hun ikke vidste nok om emnet. Det var måske ikke så smart. Det faglige havde hun embedsmændene til at tage sig af, men det havde været en oplagt mulighed for at lære de hollandske og tyske miljøministre samt en lang række embedsmænd og eksperter fra de to lande at kende (JV, 6/2).

Også på Sild har man sælproblemer. En frivillig jægerforening holder øje med sælerne og har aflivet 130 angiveligt afkræftede eksemplarer. Det fik flere miljø- og dyreværnsorganisationer til at protestere på det kraftigste. En af dem, Deutsches Tierschutzbüro,

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Hvem skal beskyttes? Sælen, de fisk, som den spiser eller fiskerne?

opfordrede til turistboykot af øen. Slesvig-Holstens miljøminister tog det dog roligt og foreslog i stedet, at de cirka 40 sæljægere skulle "intensivere deres arbejde for at undgå, at der er dyr, der unødigt lider" (Fl.A., 22/3).

Naziammunition

I de sidste dage af Anden Verdenskrig dumpede den tyske flåde enorme mængder af ammunition i Østersøen, for at den ikke skulle falde i de allieredes hænder. Det drejer sig om både konventionel og kemisk ammunition. Hvor store mængder, der er tale om, er der ingen, der ved. Men det drejer sig om millioner af tons. Nu 70 år senere er bombehylstrene og containerne ved at ruste op, så sprængstof og giftgas i stadigt stigende mængder siver ud i farvandet mellem Tyskland og Danmark.

"Det er meget frustrerende, at vi er

langt fra at have en løsning på problemet", sagde Slesvig-Holstens miljøminister Robert Habeck, som dog glædede sig over, at en ny rapport gav større viden både om lokaliseringen af sprængstofferne og om de mest moderne metoder til destruering heraf. Han understregede, at "ved bjærgning og sprængning er det vigtigt at gøre det ypperste for at beskytte havmiljøet" (JV, Fl.A., 19/2).

Digerne

Før kommunalreformen i 2007 blev udgifterne til vedligeholdelse og reparation af digerne delt efter en fast fordelingsnøgle, således at staten betalte tre sjettedele, amtet to sjettedele og kommunen en sjettedel. Efter reformen bortfaldt denne fordeling, og kommunerne stod reelt selv med ansvaret. Siden har vadehavskommunerne søgt at få en ny aftale, men

Et digebrud 3. januar 1976 på en tid, hvor Staten bidrog til at reparere hullerne.

miljøministeriet har ikke været særlig imødekommende. Ida Auken var afvisende over for kravet, og en henvendelse til hendes afløser, Kirsten Brosbøl, gav ligeledes et negativt resultat (JV, 16/3).

“Jeg er både overrasket og foruroliget. For os her i Vadehavsområdet er det svært at forstå, at regeringen ikke vil påtage sig et ansvar og være med til at løfte denne svære samfundsopgave”, sagde Tønders borgmester Laurids Rudebeck og tilføjede: “At vedligeholde og reparere digerne er en tung økonomisk belastning, som i værste fald kan slå bunden ud af kommunekassen. Derfor burde det være en fælles opgave, som det har været tidligere. Det forekommer ubegribeligt, at staten med 5,6 millioner danskere vil overlade sikringen af

både Rømø-dæmning og digerne ved vores del af Vadehavet til 38.500 borgere” (JV, 16/3).

1864

Hundredåret for sejren ved Fredericia 6. juli 1849 blev fejret med store festligheder for 65 år siden. Men de overgås på alle måder af markeringen af krigen og nederlaget i 1864. Der er da også tale om begivenheder af en langt mere vidtrækkende betydning både nationalt og internationalt end slagene i Treårskrigen.

Det startede med, at op imod 800 deltagere marcherede de 80 kilometer fra Dannevirke til Dybbøl i weekenden 1.-2. februar med overnatning på Frøslev Skole. Det var omtrent den samme rute, som den danske hær gik under tilbagetrækningen i 1864 (Fl.A., JV, 3/2).

6. februar mindedes kampene ved Oversø og Sankelmark, hvor danske soldater gennem en hård indsats forsinkede den østrigske fremrykning mod Flensborg og derved var med til at redde den danske hær, så den kunne nå frem til Dybbølstillingen. Danske, tyske og østrigske hærenheder markerede dagen med kransenedlægninger ved gravene i Oversø og de tre mindesmærker ved Sankelmark (JV, 7/2).

Og 4. marts nedlagde den østrigske ambassadør i Danmark, Ernst-Peter Brezovszky, en krans ved mindesmærket for de faldne østrigske soldater på Haderslev gamle kirkegård med efterfølgende modtagelse på rådhuset (No., 5/3).

Markeringerne af krigsbegivenhederne i 1864 fik en lidt skuffende optakt, idet Dybbøl Banke blev vejret og

fundet for let, da EU-kommissionen uddelte EU's blå kulturarvsmærke til steder, som har været vigtige i Europas historie. Heller ikke Løgumkloster Kirke og Carlsbergbryggerierne, der ligeledes var indstillet fra dansk side, blev fundet væsentlige nok (JV, 17/1).

Dobbeltsproget

For godt 30 år siden kunne man kun betale med fransk valuta på turiststederne i provinsen Alsace/Elsass. Tyske penge blev f.eks. ikke modtaget på kejser Wilhelm IIs slot Hohkoenigsburg i Vogeserne, hverken ved indgangen, i butikken eller på restauranten. Det var en helt klar national markering.

Nu har man i landdagen i den tyske delstat Saarland, der grænser op til provinsen Lorraine/Lothringen nord

Der var lagt op til en af de helt store markeringer af skæbneåret 1864, bl.a. med et storstilet arrangement på Dybbøl den 18. april, hvorfra dette foto er taget.

for Alsace, vedtaget, at statens indbyggere fra år 2043 - om 30 år - skal være tosprogede, dvs. alle skal lære fransk, så de kan omgås deres naboer mod sydvest på disses eget sprog (Fl.A. 24/1). Om det modsatte også er tilfældet - at folk i Alsace og/eller Lorraine fremover skal beherske tysk - forlyder der intet om.

Ideen har vakt begejstring i det danske mindretal i Sydslesvig, og formanden for SSW Flemming Meyer sagde - næppe overraskende - at det kunne "give mening at starte en (dansk) sprogoffensiv i Sydslesvig", ligesom øget tosprogethed ville være til gavn for erhvervslivet. Også ministerpræsident Torsten Albig (SPD) var meget positiv over for de saarlandske

intentioner, som "bidrager til at markere de forskellige kulturelle rødder i regionen", sagde han, og "derfor synes jeg, det er pragtfuldt, hvis Saarland går vejen til tosprogethed".

Derimod var CDU's ordfører, Johannes Callsen, der bor i Angel, ikke begejstret. "Jeg bryder mig ikke om tosprogethed som pligt, men foretrækker frivillighed og tilbud, som allerede findes i Sydslesvig" (Fl.A., 24/1).

Rivalisering

I forbindelse med folkeafstemningerne i 1920 talte man om Aabenraa- og Flensborgfolk. I dag er det mere en strid mellem Sønderborg og Aabenraa, der gør sig gældende. Det drejer

Christiansfeld er kommet et skridt videre på vejen til optagelse på UNESCO's liste over verdensarven, da kulturminister Marianne Jelved indstillede byen.

Foto: Kim Furdal.

sig om at tiltrække offentlige institutioner og dermed arbejdspladser. Og det kan ikke nægtes, at Sønderborg i nogen grad har måtte trække det korte strå, mens Aabenraa mere har lignet en vinder.

Sønderborg Sygehus blev for flere år siden dødsdømt som regionalsygehus, men skal fremover rumme flere specialenheder. Derimod udbygges sygehuset i Aabenraa til landsdelens hovedhospital, ligesom det psykiatriske hospital i Augustenborg flyttes hertil. Igen et tab for Sønderborg Kommune. Og på det sidste har kampen stået om sygeplejeskolens placering. Den har hidtil ligget i Sønderborg, men regionssygehuset i Aabenraa har også tiltrukket denne uddannelsesinstitution, der nu placeres i et helt nyt campus sammen med pædagog- og socialrådgiveruddannelserne (JV, 28/1).

Det er vel ikke helt uforståeligt, at man føler sig 'plukket' i Sønderborg, som også i foråret har måttet afgive kasernen.

Aabenraa-folkene vandt afstemningskampen i 1920. Nu ser det ud til, at byen også har vundet sygehuskampen med alle dens forgreninger og dermed genindtager pladsen som landsdelens 'hovedstad', efter den for snart otte år siden måtte afgive administrationsadministrationen.

Kulturelt nyt

Nord for Gram Slot har arkæologer fra Museum Sønderjylland udgravet den gamle dæmning ved broen over Gram Å. Dæmningens alder er endnu ikke fastslået, men den stammer fra middelalderen og er flere gange udvidet for at klare den stigende trafik både øst-vest - mellem Ribe og Ha-

derslev - og nord-syd - mellem bl.a. Hamborg og Nørrejylland (JV, 9/1).

I Vonsild, en af 'de otte sogne', har man under døbefonten fundet en medalje fra Fredrik VI's kroning i 1808. Den er nedlagt ved kirkens indvielse i 1824, hvor kongen var til stede. Ved siden af medaljen var der en bronzeplade med latinsk indskrift om begivenheden (JV, 7/2).

Der sker noget i de sønderjyske kirker for tiden. Skærbæk Kirke blev istandsat sidste år for godt 5 mio. kr., og Løgumkloster Kirke er p.t. under restaurering for omkring 30 mio. Nu skal også Gråsten Slotskirkes enestående barokinteriør restaureres for et større millionbeløb, bl.a. skal malerierne renses og kirkens træsøjler reparerer (JV, 11/2). Dertil kommer, at Tønder Kristkirkes spir sættes i stand for godt 11 mio. kr. (JV, 7/3).

Frikirken i Aabenraa, der hører til Det danske Missionsforbund, lejer sit kirkerum ud til en menighed af afrikanske kristne, der først og fremmest består af krigsflygtninge fra Østcongo og Tanzania (JV, 12/2). Samtidig er der heftig diskussion i Haderslev om opførelse af en moske med kuppel og en tolv meter høj minaret. Dansk Folkeparti er gået kraftigt imod planerne, mens bl.a. biskop Marianne Christensen støtter planerne "af hensyn til religionsfriheden" (JV, 12/2).

Kulturminister Marianne Jelved indstiller det enestående bymiljø i Christiansfeld til optagelse på UNESCO's liste over verdensarv (JV, No., 21/1). - Teatret Møllen forlader den kollektive ledelsesform. Der udpeges en bestyrelse og ansættes en professionel teaterchef (JV, 24/1). Skærbæk Fritidscenter har indgået en aftale med Tønder Kommune om overta-

Sønderborg Kaserne er sat til salg. Den blev opført af den preussiske marine og endte som en skattet dansk kaserne.

gelse af driften af Hjemsteds Oldtids-park, som har kørt med underskud siden oprettelsen. Samtidig øger kommunen sit driftstilskud (JV, 18/1).

Frugtbarhed i Tønder

Mens fødselsraten pr. kvinde i Danmark i gennemsnit er 1,67, hvilket er det laveste siden 1989, ligger den markant højere i de sønderjyske kommuner, viser tal fra Danmarks Statistik. Tønder har med 2,07 barn pr. kvinde den sjette højeste fertilitet i landet. "Det er fantastisk", siger børnehaveleder Conny Baagø fra Nordre Børnehave i Tønder. I Aabenraa er fødselsraten på 1,88, i Sønderborg

1,84 og i Haderslev 1,79. København ligger i bunden med 1,54. I Slesvig-Holsten er tallene dog langt lavere. Gennemsnittet er her 1,4 barn pr. kvinde, og i Flensborg kun 1,27 (No., Fl.A., 19/2).

Døde

Medarbejder, til sidst chefredaktør for Südschleswigsche Heimatzeitung 1948-74, Carl Hagens, Flensborg, 96 år (Fl.A., No., JV, 2/1).

Leder af De sønderjyske Husmandsforeningers rådgivningscenter i Løgumkloster 1961-88, Jens A. Berg, 92 år (JV, 9/1).

Den internationalt kendte trylle-

kunstner Heinz Saxburger, Rinke­næs, 83 år (Fl.A., 28/1).

Medlem af Aabenraa byråd Mette Hørlyck, Rødekro, 56 år (JV, 10/2).

Fhv. amtsrådsmedlem major Kristen Møller Laursen ('KM'), Haderslev, 88 år (JV, 16/2).

Borgmester i Tinglev 1981-88 og mangeårig forstander på Statens Forsøgsstation i St. Jynde­vad Hardy Knudsen, 93 år (JV, Fl.A., 18/2).

Arkæolog Olfert Voss, der i 1960'erne ledede den store udgravning af jernalderbopladsen ved Drengsted, 87 år (JP).

Medlem af Tårnby byråd 1978-99 og Københavns amtsråd 1994-97 samt formand for Landsforeningen af Bøsser og Lesbiske 1970-77, Per Kleis Bønnelycke, Kruså, 71 år (JP, 22/2).

Præst ved Ansgar menighed i Slesvig 1957-95, byrådsmedlem 1974-82 og 1971-77 formand for SSW og SSF i Gottorp Amt, Hans Ulrik Parmand, Selk, 86 år (Fl.A., 25/2).

TV-Syds direktør fra oprettelsen til 1996, Helge Lorenzen, Kolding, 81 år (JV, 3/3).

Erhvervslivet

De mange positive meldinger fra det sønderjyske erhvervsliv, der langt overstiger de negative, synes at vise, at et opsving er i gang.

Danfoss har således af en omsætning på 33,6 mia. kr. kunnet generere et overskud på 3,9 mia., en stigning på fire pct. "2013 var et godt år. Virksomheden er stærk og forventer fremgang", udtalte direktionen (No., 14/3). Bl.a. har man leveret ventiler og andet udstyr til verdens næsthøjeste bygning, det 632 meter høje Shanghai-Tower i Kina (JV, 12/2). - Ecco havde i 2013 det hidtil største

overskud på 1,2 mia. kr., otte pct. mere end året før. Omsætningen var på 8,4 mia. kr., og fremgangen er især sket i Kina og Rusland. Koncernen har åbnet 225 nye specialbutikker i Europa, Asien og Nordamerika (JV, 12/3). - Fleggaard-koncernen har haft det bedste regnskab i sin 88-årige historie med en omsætning på 5,4 mia. kr. og et overskud på 330 mio. (JV,30/1). - Fabrikken DS SM i Hjordkær med 800 medarbejdere er solgt til den amerikanske koncern Valmont Industries, som planlægger en udbygning af fabrikken (JV, 5/3). - Mærsk i Tinglev har udviklet en teknik, som forlænger blomsters levetid fra 20 til 45 dage under transport (JV, 13/2).

Danish Crown lukker kreaturslagte­riet i Tønder pr. 1. marts og flytter produktionen til et nyt kæmpeslagte­ri i Holsted. Alle medarbejdere har fået tilbudt arbejde på det nye slagte­ri (JV, 1/1). - Esben Lorenzen opretter et nyt cykellager i Brunde ved Rødekro, som på sigt skal blive Danmarks største (JV, 8/2). - Rådgivningsfirmaet Landbo Syd i Aabenraa slutter 2013 med et overskud på, 1,6 mio. kr. (Fl.A., 19/2). - Flensborg Værft har fået ordre på to offshore­skibe til et norsk rederi. Det betyder fuld beskæftigelse i de næste år og ansættelse af 100 nye medarbejdere (JV, 14/2). - Efter nogle år med underskud for­venter Elvstrøm Sails i Aabenraa over­skud i 2014 (JV, 14/3). - Det tyske off­shorefirma WPD, der skal opbygge vindmølleparken Butendiek i den tyske del af Nordsøen, har etableret sig fast på Rømø Havn, hvorfra arbejdet skal foregå (JV, 21/3). - Også ejendoms­mæglerne havde et godt år. I Tønder Kommune steg EDC's salg så­ledes i 2013 med over 50 % (JV, 17/1).

Sydbank har måttet afskrive 1,86 mia. kr., bl.a. efterslæb fra finanskrisen og rester fra overtagelsen af Tønder Banks konkursbo. Direktør Karen Frøsig mener, at man nu har skrabet bunden, så det igen vil gå fremad (JV, 20/2). - Konkursboet efter Tønder Banks krak i november 2012 er endnu ikke gjort op, og ledelsens dispositioner bliver undersøgt af Bagmandspolitiet (JV, 12/2). - Heller ikke Bredebro Sparekasse har haft et særlig godt år, idet overskuddet på 2,6 mio. kr. er halveret i forhold til året før (JV, 14/3). - Kreditbanken havde en omsætning på 140,7 mio. kr. og et overskud på 15,9 mio. Banken, som hidtil kun har opereret på den sønderjyske østkyst, oprettede i 2013 en filial i Tønder.

I forbindelse med lukningen af Haderslev Sygehus i det kommende år og overflytning af en stor del af Sønderborg Sygehus til Aabenraa er det lykkedes at finde arbejde til næsten alle de berørte ansatte (JV, 20/2).

DAGBOG

8. januar: I Flensborg afsløres et mindesmærke for dem, "der ikke lod sig misbruge i en forbryderisk krig", dvs. tyske desertører i Anden Verdenskrig, der ikke ville kæmpe for nazismen (Fl.A.).

16. januar: Socialtilsyn Syd indrettes på Toftlund gamle rådhus (JV).

29. januar: På Kunstmuseet Brundlund Slot åbnes en udstilling med det bedste i sønderjysk kunst gennem tiderne (JV).

6. februar: Aabenraa Havns advokat skal forsøge at finde ud af, hvem der er ansvarlig for at få en sunket flydedok fjernet fra Nyhavn, hvor den

har ligget siden 2012 (JV).

17. februar: De sønderjyske turistforeninger går sammen om fælles profilering og markedsføring (JV).

18. februar: Der skal optages en spillefilm om den tyske besættelse af Danmark 9. april 1940 (No.).

1. marts: Efter 40 år lukker byrådet i Slesvig byens teater. En videreførelse ville enten kræve en kostbar istandsættelse eller en ny bygning. Man frygter, at det vil få negativ betydning for teatrene i Flensborg og Rendsborg, som sammen med Slesvig Teater udgør Det slesvig-holstenske Landsteater (JV).

6. marts: Regionsrådsmedlem Jens Møller (V) genvælges som formand for Museum Sønderjylland (No.).

7. marts: Det tidligere Sommerland Syd udgør en fare for miljøet på grund af byggeaffald og lækket olie (JV).

11. marts: Forsvarsministeriet sætter Sønderborg Kaserne til salg (JV).

16. marts: Naturfotografen C.C. Christiansen, Tønder, har premiere på en ny naturfilm fra marsken (JV).

24. marts: Danmarksmesterskaberne i skat blev vundet af Herbert Jürgensen fra Broager (JV).

26. marts: Efter en fangeflugt fra Tønder arrest udtaler justitsminister Karen Hækkerup (S): "De 36 arresthuse i kriminalforsorgen er af ældre dato, og vi står med et vedligeholdelsesmæssigt efterslæb ... Det skal vi have gjort noget ved" (JV).

29. marts: Torvet i Tønder lukkes fremover for biltrafik (JV).

Forkortelser

Fl.A.: Flensborg Avis

JP: Jyllands-Posten

JV: JydskeVestkysten

No.: Der Nordschleswiger

Aabenraa Kommune har givet tilladelse til nedrivning af Fjordvej 98 i Holbøl, der er opført 1907 i Heimatschutz-stil. Bygningen er formentlig tegnet af en flensborg-arkitekt.

Kirkerne på Als og Sundeved

Inge Adriansen & Lorenz P. Christensen: *'Kirkerne på Als og Sundeved'*. Historisk Samfund for Als og Sundeved & Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot 2012. 320 sider, ill. Pris: 300 kr.

Der er tale om en flot bog med mange billeder af Roberto Fortuna, Kim Holm m.fl. Det er en stor fornøjelse at betragte de mange smukke billeder af de 30 kirker og deres rige inventar. Teksten er mindre heldig.

Det kan være lidt vanskeligt at se, hvem målgruppen er ud over medlemmerne af Historisk Samfund, hvilket er et problem for anmelderen, der intet har med denne del af landet at gøre. Området defineres i indledningen af Inge Adriansen som Sønderborg Provsti, som vel ikke siger noget udenfor menighedsrådsmedlemmernes kreds. Her ville et kort med kirkernes placering og afgrænsningen af Sundeved før og nu have været vældig nyttig.

Emnet med de 30 kirker, som dækker et tidsmæssigt stort spænd fra middelalderen til vore dage, er meget oplagt at behandle. Men når der indgår rigtig mange middelalderkirker, kunne man godt have valgt en forfatter med blot et minimalt kendskab til middelalderkirkernes datering. Det fremgår helt slemt i de 'faktalister' som indleder Billedfortællinger om 30 kirker på Als og Sundeved. Her dateres de romanske teglstenskirker (som der er en del af) konsekvent til perioden 1100-1250 (undtagen Broager, her overraskende 1100-1200). Nu hører det til elementær viden, at det danske teglstensbyggeri begynder med de store klosterkirker i Ringsted og Sorø på Midsjælland i 1160'erne. Så der er ingen grund til at forestille sig nogle teglstenskirker på Als og Sundeved før år 1200. I forbindelse med Adbøl burde man også have diskuteret, om kirken virkelig kan være opført før 1250. På side 11 er Augustenborg Slotskirke opført i rokokostil, mens den side 33 omtales som et klassicistisk rum. Side 240 er det en barokkirke. Er det hastværk eller usikkerhed om stilarterne?

En del kirker som f.eks. Lysabild har så kompliceret en bygningshistorie, at kun personer med forhåndsviden kan følge

faktalisten. Det ville have været en meget stor hjælp, hvis der var bragt grundplaner af kirkerne. De kunne være hentet i værket Danmarks Kirker, som sikkert har ligget foran forfatterne ved skriveriet.

Efter billedfortællingerne om de 30 kirker bringes en række tekstafsnit som tydeligvis afslører, at de er udvalgt efter de forhåndenværende søms princip.

Niels Vium berører under Kirkernes bygninger på ganske få sider så forskellige emner som kirkernes placeringer, nyt byggeri og vindmøller tæt på de gamle kirker, graverbygninger og sognegårde, lidt udvalgte karakteristika ved kirkerne og de seneste restaureringer.

Sissel E. Plathe skriver om både Kalkmalerier i kirkerne på Als og Sundeved samt Kirkernes middelalderlige inventar. Artiklerne er ganske fine; men man undrer sig over, at der ikke er noget tilsvarende om det eftermiddelalderlige inventar, hvor Als og Sundeved virkelig bidrager med noget særligt. Med få undtagelser er det middelalderlige inventarforråd kendt over hele landet.

Inge Adriansen skriver om de Tømrede klokkehuse, som findes ved mange af kirkerne. Det meste er gentagelser fra billedfortællingerne og der savnes udblik til det øvrige Sønderjylland og ikke mindst Sydslesvig. Til gengæld skriver Adriansen kompetent om Genforeningsklokkerne og Krigsmindesmærker på kirkegården samt Als-Ærø bispedømme. Günter Weitling skriver om Tysk kirkeliv i Nordslesvig - især i Sønderborg i tiden efter Genforeningen i 1920 - spændende nok, men nok det forkerte sted. Der er ingen pendant om det danske kirkeliv efter Genforeningen. Til gengæld skriver Niels Henrik Arendt om Nutidigt kirkeliv - især i Sønderborg Provsti og bogen afsluttes af Kirken af levende stene ved Lorenz P. Christensen.

Der er ingen tvivl om, at med enkle virkemidler som brug af kort og grundplaner, inddragelse af en person med kendskab til kirkebygninger og en stram redaktion af de øvrige bidrag med fokus på emnet, kunne publikationen have fået en ganske stor værdi.

Hans Krongaard Kristensen

Barakkerne

Rolf Erbst: *'Barakkerne. Min danske og tyske barndom i efterkrigstidens Flensborg'*. Forlaget Mellemsgaard, Odense 2012. 150 sider. Pris 169 kr.

Der er gennem årene udgivet en lang række erindringsbøger, som alene har været interessante for forfatteren selv. Det er mildt sagt ikke tilfældet med Rolf Erbsts bog 'Barakkerne'. Her beskriver han sin barndom og tidlige ungdom i barakkerne i Lyksborggade i Flensborg. Der er tale om en ualmindelig velskrevet lille bog, hvor læseren bliver præsenteret for en meget interessant historie fra efterkrigstidens Flensborg.

I årene efter afslutningen af Anden Verdenskrig oplevede Flensborg en massiv tilstrømning af flygtninge fra Østpreussen og fra sønderbombede tyske byer som Kiel og Hamborg. Derfor blev der bygget barakker mange steder i Flensborg, der skulle huse disse flygtninge.

Rolf Erbst - der er født i 1946 - boede sammen med sin mor og to søskende i én af byens store flygtningebarakker, og i bogen kommer han med en lang række underfundige historier om livet i barakkerne. Han har bogen igennem en ironisk distance til sig selv og til de oplevelser, han skildrer. Det har utvivlsomt været nødvendigt, da det er en meget barsk fortælling, der udfoldes for læseren. Det er en fortælling om en social armod i en sådan grad, at man dårligt kan forestille sig det. Og fortællingen bliver mere og mere trist, jo længere frem man kommer.

I bogen skildres barakkerne som et samfund for sig selv, der nærmest eksisterede ved siden af det øvrige samfund. Det var et sted, der var beboet af kvinder og børn, idet mændene enten var blevet dræbt under krigen eller fortsat var interneret i fangelejr. Mændene kom drypvis tilbage, men de var så ødelagte af krigen, at "... de lignede mest af alt nogle husdyr, der kun var der for madens skyld ... Der var kun den tomme skal tilbage". Derfor var der ingen mandlige rollemodeller, og de mange børn fik stort set lov til at passe sig selv. Han beskriver sin egen mors stigende pillemisbrug, der efterhånden medførte, at han og hans søskende måtte

tage vare på sig selv. Barakkerne var et samfund, hvor tyveri og prostitution var accepteret som nødvendige veje til at skaffe mad til sig selv og sine børn. Det var også et sted, hvor politiet og myndighederne generelt var uvelkomne. Forfatteren skildrer desuden den forandring, der fandt sted i barskamsfundet. I de første år var der et stærkt indbyrdes sammenhold, men i takt med, at de oprindelige beboere flyttede væk lige så snart, de havde mulighed for det, kom der nye ind, der ofte var kriminelle og/eller misbrugere. Det skabte en forråelse af forholdene i barakkerne.

Beretningen om den lille Rolfs skolegang er på sin vis underholdende, men også meget tankevækkende. I de første år fik han lov til at passe sig selv, fordi han blev regnet som en idiot. Senere - da han var flyttet til Christian Paulsen-Skolen - fik pjækkeriet et så stort omfang, at det i dag undrer forfatteren, at han rent faktisk fik en realeksamen. Især skolen i Lyksborggade beskrives meget negativt, fordi lærerne udførte en ydmygende afstraffelse med spanskkrør af de socialt svageste drenge. Forfatteren forklarer, at hans store passion for at læse bøger var afgørende for, at han klarede sig gennem skolen og livet i barakkerne.

Bogen kan nærmest læses som en roman, fordi den indeholder mange gode småhistorier. Men når man ved, at det er erindringer nedskrevet af et menneske, der rent faktisk har oplevet denne hverdag, er det forstemmende læsning. Rolf Erbst lægger da også ud med at notere, at han i dag får det dårligt, når han besøger Flensborg, og efter at have læst hans beretning forstår man det godt. Alligevel er fortællingen også positiv, fordi han netop viser, at det er muligt at komme videre i livet på trods af de meget vanskelige opvækstbetingelser.

Mogens Rostgaard Nissen

Troens landskab - religion i Vestslesvig før og nu

Af Elsemarie Dam-Jensen

LØRDAG DEN 21. JUNI åbner årets særudstilling på det kulturhistoriske museum i Tønder. Emnet er 'Troens landskab - religion i Vestslesvig før og nu'.

Anledningen er 250-året for Brorsons død, men udstillingen er en bred kulturhistorisk fortælling om, hvordan religionen er kommet og kommer til udtryk i Vestslesvig før og nu, synligt i form af gravhøje, kirker, missionshuse og mange af de genstande, som gennem tiderne er blevet brugt både i hjemmene og i offentlige religiøse sammenhænge til at styrke troen og vise fromhed. Men udstillingen vil også gå bagom genstandene og forsøge at give et billede af, hvad tro har betydet for befolkningen i forskellige perioder i Vestslesvig.

Egnen har været præget af store vækkelser. 2014 er 250-året for pietisten, salsmedigtereren og biskoppen over Ribe Stift, Hans Adolph Brorsons død. Både Brorson og pietismens historie indtager en væsentlig rolle i udstillingen.

Religionens betydning for det almindeli-

ge hverdagsliv vil blive skildret, f.eks. i fortællingen om Vajsenhuset i Tønder og 1700-tallets pietistisk inspirerede legater, der blev stiftet af Tønders velhavende borgere til gavn for enker og faderløse.

Også Brødremenighedens, Indre Missions og Luthersk Missions betydning bliver belyst. Desuden fortælles der om oprettelsen af de grundtvigske frimenigheder i 1800-tallets slutning samt om Breklummissionen.

I forbindelse med udstillingen har der været en feltundersøgelse ved studerende fra Aarhus Universitet om pietismens arvtagere i nutidens Vestslesvig. Resultater fra dette projekt indgår i udstillingen.

Udstillingen viser bl.a. ting fra private hjem, broderede skriftsteder, 'mannakorn', ting fra kirker, præstegårde, søndagsskoler og missionshuse på egnen.

Udstillingen er et led i EU-projektet 'Musik og religion mellem Ribe og Rendsborg', der blev påbegyndt i 2013. Projektet gennemføres i et samarbejde mellem Schleswig-Holsteinske Landesmuseen Schloss Gottorf på tysk side og Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder og Løgumkloster Kirkemusikskole på dansk side. ■

Indsamlingsbøsse der stammer fra Luthersk Missions missionshus i Skærbæk. Teksten på bøssen har oprindelig været 'Søndagsskolens Hedningemission'.

- Arkæologi Haderslev**
6. maj - 12. aug. 'Ulven kommer!' - En kultur- og naturhistorisk udstilling om ulven i Danmark.
- Kulturhistorie Aabenraa**
Indtil 14. sep. 'Æ kyst - Sønderjylland og Kina'.
- Cathrinesminde Teglværk**
7. maj - 19. sep. 'Grønland - æ potfabrik' - udstilling om teglværket Grønlands keramske industri.
- Oldemorstof, Bov**
1. apr. - 31. okt. 'Folkeskolen 200 år' - Lille særudstilling i anledning af folkeskolens 200-års jubilæum.
2. maj - 31. okt. 'Påklædningsdukker i Tyskland og Danmark'.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
31. jan. - 24. aug. 'Stjerner på slottet' - Sønderjysk verdenskunst fra C.W. Eckersberg til Franciska Clausen.
- Sønderborg Slot**
12. apr. - 26. okt. 'Mennesker i krigen - 1864'.
- Kulturhistorie Tønder**
Fra 21. jun. 'Troens landskab' - religion i Vestslesvig før og nu.
- Kunstmuseet i Tønder**
5. apr. - 2. nov. 'Hans J. Wegner. Et nordisk designikon fra Tønder'.
- Drøhses Hus, Tønder**
29. mar. - 30. dec. 'I tråd med tiden' - Kniplingshistorie fra 1900 til i dag.
29. mar. - 30. dec. 'Løver, kroner og monogrammer' - Grev Axel af Rosenborgs kniplingsssamling.
29. mar. - 30. dec. 'Fra storhed til forfald' - Om kniplingsindustrien i Sønderjylland fra 1600- til 1800-tallet.
- Højer Mølle**
1. apr. - 31. okt. 'Det daglige brød' - Mel, brød og bagning gennem 2000 år.
- Skærbæk Museum**
1. maj - 31. okt. 'Lakolk før og efter dæmningen'.
- Naturhistorie og Palæontologi, Gram**
Indtil 23. dec. 'Dinosaurer - en forsvunden tid?' - Udstilling med et stort antal afstøbninger af dinosaurer, havreptiler og fodspor mv. af hvirveldyr, som levede på vor jord for meget længe siden.

Bliv løbende opdateret på

fortsat fra side 167

Gram dengang og nu

Gunnar Lundgaard (red.): *'Dengang - før nu. Endnu et strejftog i Grams fortid'*. Gram 2012. 261 sider, ill. Pris: 200 kr.

Den flittige lokalhistoriker, Gunnar Lundgaard, i Gram har udgivet endnu en bog. Sidst var titlen *'Den gang i og omkring Gram. Strejftog i fortiden'* (udg. 2010), så med titlen knyttes de to bøger sammen. Det gør de også indholdsmæssigt. Titlen dækker over en samling erindringer og biografier over kendte og knap så kendte personer i Gram, men også lidt blandet gods, som bl.a. programmet for pinsefesten i Gram 1960 og pinsegudstjernen i 2011.

Det er der kommet en god bog ud af med mange fine erindringer og biografier med en fylde ud over det sædvanlige, så man når lidt længere omkring de enkelte personer. Et par af mine egne favoritter er Kaj Frølich: *'Fra et langt og godt liv'* og Carsten B. Verdoner erindringer *'Gramby og Gram 1926-1940'*. Men rundt om i mange af artiklerne finder man også små interessante observationer, som Bertha Toft, der om sin skoletid i 1920'erne bl.a. fortæller, hvorledes flere og flere af hendes klassekammerater faldt fra efter femte klasse, så der ikke var mange tilbage, da de kom i syvende klasse. Det har hun tydeligvis tænkt over som barn og voksen.

Det er også vidt forskellige erindringer, og der er så mange gode ting, at man godt kunne have undværet noget af det, som ikke lever op til bogens generelle standard. Så kunne pladsen i stedet være anvendt til en kort indledende præsentation af de portrætterede personer med bl.a. oplysninger om fødsels- og evt. dødsår.

Normalt kommenterer jeg ikke korrekturfejle i en anmeldelse. Det hører til pejtstoffet, men jeg er nødsaget til at gøre en undtagelse. Der er simpelthen for mange korrekturfejle, og for mange af dem som uden problemer kunne være fanget i

en almindelig korrekturgennemgang. Titlen på forsiden svarer ikke til titlen på titelbladet, og så svarer indholdsfortegnelsen flere steder ikke til indholdet, idet der mangler adskillige undertitler, mens en artikel fejlagtigt er angivet som en undertitel.

Desværre må en del af æren også tilskrives bogtrykkeriet. Spalterne er for brede, og der er ikke en klar opdeling mellem størrelsen på artikeloverskrifterne og undertitlerne, så man til tider bliver i tvivl om, hvorvidt en artikel fortsætter eller en ny begynder. Her har trykkeriet ladet redaktøren i stikken. Det er synd, for indholdet havde fortjent bedre.

kf

Kulturhistoriske træer

Flemming Nissen: *'Kulturhistoriske træer i Sønderjylland'*. Sønderjyllands Kulturmiljøer - nr. 18. Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland 2012. 20 sider, ill. Pris: 35 kr.

Træer kan nå en betragtelig alder, sætter deres umiskendelige præg på landskabet og gemmer undertiden på en god historie fra selve egnen eller måske fra hele landsdelen. Blandt de gamle træer er ege i overflod, men heftet nævner også eksempler på gran, løn, bøg, lind og sågar et æbletræ.

De såkaldte brudgomskobler har en særlig historie at fortælle. Der er tale om beplantninger skabt i midten af 1700-tallet, hvor enhver vordende brudgom fik pålæg om at plante et vist antal træer, før brylluppet kunne finde sted.

Heftets yngste eksempel er den såkaldte Kongeallé ved Christiansfeld, rejst til minde om Christian X's ridt over grænsen i 1920.

Flertallet af de omtalte træer er gengivet i farvefotografier. Alle er forsynet med GPS-koordinater, så de skulle være nemme at finde.

Måske kan heftet også inspirere læseren til selv at gå på jagt efter smukke og markante træer i det sønderjyske landskab.

Britta Bargfeldt

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7
Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Tingvej 2
6535 Branderup

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

De sønderjyske missionshuse

Af Elsemarie Dam-Jensen

I 1886 BLEV 'KIRKELIG FORENING FOR INDRE MISSION I NORDSLESVIG' oprettet. Den centrale person i bevægelsen var præsten Hans Tonnesen fra Hoptrup. Forbilledet var Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark, der var blevet stiftet 1861 i Stenlille.

Med Nordslesvigsk Indre Mission kom der i løbet af 1890'erne en ny vækkelse til landsdelen. Både den almindelige befolkning og en række af landsdelens præster blev grebet af vækkelsen, der begyndte i Haderslev Amt og hurtigt bredte sig til resten af Sønderjylland.

Bevægelsen fik generelt indflydelse på kirke- og samfundslivet, blandt de vigtigste fortjenester var en voksende kirkegang og en vis moralsk og social disciplinering, der blandt andet betød, at alkoholforbruget blev reduceret. Der er eksempler på, at kroværter tør lagde deres kro.

I hjemmene hos 'de hellige' indførte man borbøn og husandagt, og man tog afstand fra de forlystelser, som man hidtil havde moret sig med, f.eks. kortspil og dans. Ved bevægelsens 25-årsjubilæum i 1911 var der ansat 26 missionærer og kolportører samt tre ungdomssekretærer og to børnesekretærer. Man havde fået sit eget ugeblad, 'Sædekornet', som på det tidspunkt havde 6.600 abonnenter, man havde oprettet søndagsskoler, ungdomsarbejde, boghandel i Haderslev og fire missionshoteller i Ha-

derslev, Tønder, Aabenraa og Gråsten.

Den store opbakning til bevægelsen gjorde det efterhånden problematisk at holde missionsmøderne i hjemmene, der var simpelthen ikke plads nok. Samtidig ville man gerne være uafhængig af at leje lokaler i kroer og forsamlingshuse. Det var baggrunden for oprettelsen af egne huse. Nord for Kongeåen, hvor det første missionshus blev opført i Randers 1871, kaldte man i starten Indre Missions huse for 'kristelige forsamlingshuse', og først gradvist slog navnet missionshus igennem. I Sønderjylland blev de første to missionshuse, 'Bethanien' og 'Bethesda', opført 1896 i hhv. Hoptrup og Bedsted, det tredje, 'Bethel', fulgte i Bjolderup 1899. Skikken med at give husene bibelske navne kendtes blandt andet fra Norge og fra grundtvigske valgmenighedskirker. I det indremissionske miljø spillede Bibelen en stor rolle, og derfor var det naturligt at give missionshusene navne fra den.

De samme problemer, som man i Sønderjylland havde med de tyske myndigheder i forbindelse med oprettelse af de dansksindedes forsamlingshuse, oplevede man også flere steder ved missionshusbyggerierne. I alt fik man dog opført elleve missionshuse fordelt ud over Sønderjylland. Udover de allerede nævnte kom der missionshuse i Sottrup, Sølsted, Løjt, Agerskov, Jels, Øsby, Strandelhjørn og Nørre Løgum. ■